

जळगाव जिल्ह्यातील सर्व शिक्षा अभियानांतर्गत योजना / उपक्रमांच्या अंमल बजावणीमुळे विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण गुणवत्तेतील बदल

डॉ. रत्नमाला विरेश पाटिल

समन्वयिका: विवेकांनंद प्रतिष्ठान, जळगांव
संशोधक विद्यार्थिनी

सारांश :

अभियानाची उद्दिष्टे साध्य होण्यासाठी झालेले प्रयत्न योग्य दिशेने झाले आहेत का, यासाठी अधिक प्रयत्नांची गरज आहे का या सर्व प्रश्नांची योग्य उत्तरे मिळविण्याच्या दृष्टीने हे संशोधन हाती घेण्याची गरज वाटली. सर्व शिक्षण अभियानातील विविध योजना राबविण्यात अनेक शैक्षणिक व प्रशासकीय अडचणी येतात. ह्या अडचणी जर दूर केल्या नाही तर योजना लांबणीवर पडतात. त्यामुळे या समस्यांचा विचार करणे आवश्यक आहे. प्राथमिक व उच्च प्राथमिक शिक्षकांना दैनंदिन अध्यापनाबरोबरच सहशालेय उपक्रमां राबविणे, अध्ययनाचे मूल्यमापनाचे काम इ. अनेक कामे करावी लागतात. या सर्वांमध्ये पुन्हा एक काम म्हणजे 'सर्व शिक्षण अभियान' राबविणे हे सर्व पाहता त्यातील विविध उपक्रम राबविताना स्वतंत्र वेळ, विशेष खर्च, मार्गदर्शनाची गरज तसेच सहकारी शिक्षक, पालक व विद्यार्थी यांच्या सहकार्याची आवश्यकता असते. या सर्वांचा मेळ हे शिक्षक कसे घालत असतील असा प्रश्न संशोधकाच्या मनात आला. काही शाळांमध्ये सर्व शिक्षण मोहिमेचे काही उपक्रम राबविले जात होते. तर काही शाळांमध्ये हे उपक्रम अगदी कमी प्रमाणात राबविले जात होते. त्यामुळे त्याचा परिणाम विद्यार्थ्यांवरती व शाळेच्या एकूण वातावरणावरती झालेला लक्षात आला त्यामुळे नक्की या उपक्रमाची वस्तुस्थिती काय आहे हे जाणून घेण्याची तीव्र इच्छा संशोधिकेच्या मनात निर्माण झाली आणि म्हणूनच या सर्व शिक्षा अभियानात आतापर्यंत जे काही कामे झाले ते समजून घ्यावे, त्या कामाचे मूल्यमापन करावे असे संशोधिकेच्या मनात आले.

प्रस्तावना :

एखाद्या गोष्टीचा शोध घेणे म्हणजे संशोधन होय. मानवी जीवनामध्ये निर्माण होणाऱ्या समस्या निराकरणासाठी उपाययोजनाची प्रक्रिया म्हणजे संशोधन होय. शैक्षणिक प्रगतीसुद्धा गरजेतूनच होत गेली आहे. शिक्षण क्षेत्रातील बदल गरजेमुळे झालेले दिसून येतात.

उदा. अभ्यासक्रम रचनेतील बदल, तंत्रज्ञान विषय समाविष्ट केला गेला तो ही गरजेमुळेच. शिक्षण ही सुद्धाकाळाची, देशाची, समाजाची, राष्ट्राची गरज ओळखूनच निर्माण झाली ती संशोधनामुळेच. म्हणजेच गरजेतूनच शोध घेतला जातो व शोधातून संशोधन होते व या संशोधनातून व्यक्तीचा, राज्याचा व राष्ट्राचा विकास होतो ही एक प्रकारची साखळीच असते. असे म्हणावे लागेल. शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरण होणे गरजेचे आहे असे शिक्षणतज्ज्ञ जे. पी. नाईक यांचे मत होते. 1971 मध्ये अनौपचारिक शिक्षणाच्या संकल्पनेस मूर्त स्वरूपआणण्यासाठी 'प्रोपेल प्रमोटिंग प्रायमरी अँड एलिमेंटरी एज्युकेशन प्रकल्प' या नावाने त्यांनी कृतीसंशोधन हाती घेतले आणि त्यानुसार राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 1986 च्या सुधारित कृतीकार्यक्रम, 1982 च्या मसुद्यामध्ये प्राथमिक शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणासाठी मोठ्या प्रमाणात प्रयत्न करण्यात आला आणि त्याचा फायदा वंचित मुलांना खूपच झाला.

प्राथमिक शिक्षण हे गुणवत्तापूर्ण होण्यासाठी दर्जेदार शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरण हा या सर्वशिक्षण अभियानाचा प्रमुख हेतू आहे. हा हेतू साध्य होण्यासाठी सर्वतोपरी प्रयत्न व्हावेत. ते योग्यगतीने व्हावेत यासाठी विशिष्ट मुदत ठरविण्यात आली होती. प्रत्येक जिल्ह्यात त्या त्या ठिकाणच्या गरजेनुसार निरनिराळ्या कार्यक्रमाची अंमलबजावणी सुरू आहे. शिक्षक, अधिकारी, कर्मचारी असे कितीतरी मनुष्यबळ या कामामध्ये व्यग्र आहे. शासनाची ही मोहीम सुरू होण्याआगोदरच्या काळात प्राथमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांच्या गळतीचे प्रमाण तसेच पटनोंदणीचे कमी प्रमाण, वंचित मुलांच्या शिक्षणाची समस्या, मुलींचे शिक्षण, अपंगांचे शिक्षण या सगळ्याच घटकांसाठी म्हणाव्या तशा शैक्षणिक सुविधा उपलब्ध नव्हत्या. त्यामुळे देशातील निरक्षरांची संख्या वरचेवर वाढत गेली आणि अशा या सर्व प्रश्नांचा विचार करता शासनाने ही मोहीम हाती घेतली आहे आणि त्यामुळे संशोधिकेला या उपक्रमाविषयी माहिती जाणून घेण्याविषयीची उत्सुकता निर्माण झाली. दर्जेदार शिक्षण मिळवून आजचा विद्यार्थी हा शैक्षणिक दृष्टीने परिपक्व व्हावा म्हणून संशोधिकेने या विषयाची जाणीवपूर्वक निवड केली.

सर्व शिक्षा अभियान, गुणवत्तापूर्ण उपक्रम : शालेय व्यवस्थापनात समाजाच्या सक्रिय सहभागाद्वारे प्राथमिक शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरण करण्यासाठी सर्व शिक्षण मोहीम हा एक प्रयत्न आहे. संपूर्ण देशभरातून दर्जेदार शिक्षणाच्या होणाऱ्या मागणीस हा एक प्रतिसाद आहे. 'सर्व शिक्षा अभियान' असा एक कार्यक्रम आहे की, ज्यामध्ये सर्व मुलांमधील मानवी क्षमतांचा विकास समाज/वस्तीच्या साहाय्याने, दर्जेदार शिक्षणाची संधी देऊन करता येईल.

भारताला स्वातंत्र्य मिळाले त्यावेळी शिक्षण व्यवस्थेमध्ये शिक्षण घेणाऱ्यांची संख्या अगदीच नगण्य होती. त्याशिवाय त्यामध्ये लिंग, भेदभाव, सामाजिक रचनात्मक असंतुलन

होते. केवळ 14% लोक साक्षर होते. शिक्षणाचा प्रसार व प्रचार होऊन प्रत्येक नागरिक सबल व्हावा या दृष्टीकोनातून घटनेच्या 45 व्या कलमानुसार ही घटना लागू केल्यापासून 10 वर्षांच्या आतील सर्व बालकांना वयाच्या 14 व्या वर्षापर्यंत सक्तीचे व मोफत प्राथमिक शिक्षण देण्यासाठी राज्य प्रयत्न करील.

समाजातील वंचित गटांचे रक्षण त्यांच्या आर्थिक आणि सामाजिक हितासंबंधी काळजी घेईल हे देखील नमूद केले असल्यामुळे थायलंडमधील जोमटीन येथे दिनांक 5 ते 9 मार्च 1990 या कालावधीत भरलेल्या जागतिक शिक्षण परिषदेमध्ये भारताने भाग घेतला. मूलभूत अध्ययन गरजा पूर्ण करण्यासाठी सर्वांगीण शिक्षणाचा जागतिक जाहिरनामा सिद्ध करण्यात आला. त्यातूनसर्वासाठी शिक्षण' गरज स्पष्ट केली आहे. आजपर्यंत शासनामार्फत विविध माध्यमातून व स्वरूपातून दर्जेदार प्राथमिक शिक्षण देण्याविषयी प्रयत्न केले जात आहेत. याचाच एक महत्त्वपूर्ण भाग किंवा कार्यक्रम म्हणजे 'सर्व शिक्षा अभियान'. भोसले आणि जोगे.,2009

कार्यात्मक व्याख्या :

1. सर्व शिक्षा अभियान :

6 ते 14 वयोगटातील सर्व मुले शाळेत आणणे, त्यांची उपस्थिती टिकविणे व मुलांमधील मानवी क्षमतांचा विकास करून शाळा, समाज व वस्तीच्या सहाय्याने दर्जेदार शिक्षणाची संधी देणे या उद्दिष्टाच्या परिपूर्ततेसाठी मनुष्यबळ विकास मंत्रालयातर्फे आखण्यात आलेली मोहीम.

प्रस्तुत संशोधनामध्ये सर्व शिक्षा अभियान म्हणजे वरील व्याख्येप्रमाणे जळगाव जिल्ह्यात राबविण्यात येणारा कार्यक्रम.

3. उपक्रमाचे अभ्यास / मूल्यमापन :

सर्व शिक्षण मोहिमेअंतर्गत राबविण्यात जे विविध उपक्रम राबविले जातात म्हणजेच 1) पटनोंदणी मोहीम 2) पर्यायी शिक्षण व शिक्षण हमी योजना 3) नाविन्यपूर्ण उपक्रम 4) शाळा बांधकाम 5) संशोधन, मूल्यमापन व संनियंत्रण 6) अध्ययन अध्यापन साहित्य अनुदान 7) अपंग समावेशित शिक्षण 8) प्रसार माध्यम आणि लोकप्रतिनिधींचा सहभाग 9) शिक्षक प्रशिक्षण 10) गटसाधन केंद्र व समूह साधनकेंद्र 11) नवीन शिक्षकांच्या नेमणूका 12) पर्यावरण शिक्षण 13) मूल्यशिक्षण 14) विद्यार्थी लाभाच्या शासकीय योजना : शालेय पोषण आहार, खडू-फळा मोहीम, मोफत पाठ्यपुस्तके योजना , मुलींना उपस्थितीभत्ता,सावित्रीबाई फुले दत्तक पालक योजना, अहिल्याबाई होळकर मुलींना मोफत बस प्रवास योजना, पुस्तक पेढी योजना, आदिवासी विद्यार्थ्यांसाठी विद्यावेतन, मागास

मुलांना गणवेश व लेखन साहित्य पुरविणे, सैनिकी शाळा, शासकीय विद्यावेतन, पूर्वमाध्यमिक/माध्यमिक शिष्यवृत्ती, स्पर्धा परीक्षा, अपंग एकात्म शिक्षण योजनाइ. जळगाव जिल्ह्यात अनुदानित शाळांमध्ये राबविल्या जाणाऱ्या सर्व शिक्षा अभियानाच्या उपक्रमांची उद्दिष्टे, त्यांचे स्वरूप, व आर्थिक निकष समजावून घेण्यासाठी संशोधन विषयाच्या समस्यांचा अभ्यास म्हणजेच उपक्रमांचा अभ्यास.

जळगाव जिल्ह्यातील अनुदानित शाळांमध्ये राबविल्या जाणाऱ्या उपक्रमांची सर्वशिक्षा अभियानाच्या अंमलबजावणीपूर्व स्थिती, प्रत्यक्ष अंमलबजावणी आणि अंमलबजावणीनंतर या तीन मुद्यांवर आधारित अभ्यास, तसेच सर्व शिक्षा अभियानाशी निगडित सर्व मानवी घटकांची या अभियानाविषयी भूमिका, मत यांचा विचार करून अभियानाची यशस्वीता/अपयश व सद्यः स्थिती शोधणे म्हणजेच उपक्रमांचे मूल्यमापन.

उद्देश :

- १) सर्व शिक्षा अभियानातील राबविल्या जाणाऱ्या उपक्रमांची वस्तुस्थिती तपासणे.
- २) सर्व शिक्षा अभियानांतर्गत उपक्रमांच्या अंमलबजावणीमुळे विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण गुणवत्तेतील बदल अभ्यासणे.
- ३) सर्व शिक्षा अभियानाबद्दलचे मत शिक्षक, मुख्याध्यापक, केंद्रप्रमुख यांचेकडून जाणून घेणे.

गृहितक :

- १) सर्व शिक्षा अभियानांतर्गत विविध उपक्रम यशस्वीरीत्या राबविले जातात.
- २) विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण गुणवत्तेत सकारात्मक वाढ झाली आहे.

निर्देशांक व चल :

सर्व शिक्षा अभियान हे मुख्य चल असून उपक्रम आणि विद्यार्थ्यांची सर्वांगीण गुणवत्ता हे उपचल आहेत.

नमुना निवड :

प्रस्तुत संशोधनासाठी प्राथमिक तथ्यांमधील मुलाखत अनुसूची, निरीक्षण व दुय्यम तथ्यांचा आधार घेण्यात आला आहे. सदर संशोधनासाठी प्राथमिक व दुय्यम तथ्यांचा आधार घेउन तथ्य संकलनाच्या सोयीस्कर नमुना निवडीद्वारे जळगाव जिल्ह्यातील १५ तालुक्यातील प्रत्येकी ८ शिक्षक अशा एकूण १२० निवेदकांकडून प्रश्नावलीच्या आधारे तथ्य

संकलित करण्यात आले. तसेच मुख्याध्यापक, शिक्षणतज्ज्ञ, विषयतज्ज्ञ, शासकीय अधिकारी, व केंद्रप्रमुखांचे योजनेविषयीचे मत जाणून घेण्यात आले.

संशोधन तत्व :

1. सर्व समावेशकतेचे तत्व -

प्रस्तुत सर्व शिक्षा अभियान हे संपूर्ण देशभरात राबविले जात आहे. त्यातही प्रस्तुत संशोधनात जळगाव जिल्ह्यातील अनुदानित प्राथमिक व उच्च प्राथमिक शाळेतील इयत्ता 1 ली ते 7 वी पर्यंतच्या सर्व विद्यार्थ्यांसाठी हे अभियान राबविले गेले. यात लिंगभेद, सामाजिक भेद, आर्थिक भेद असा कोणताही भेद केला नव्हता. तसेच प्रस्तुत संशोधनात शिक्षक, मुख्याध्यापक, केंद्रप्रमुख, शिक्षणतज्ज्ञ, विषयतज्ज्ञ, शासकीय अधिकारी, या निवेदकांना सामावून घेण्यात आले होते. त्यामुळे प्रस्तुत संशोधनातून सर्व समावेशकतेचा परिणाम अभ्यासता आला.

2. सातत्यपूर्ण मूल्यमापनाचे तत्व -

सर्व शिक्षा अभियानातील सर्वच उपक्रमांच्या बाबतीत असे म्हणता येईल की, प्रत्येक उपक्रमाचे सातत्यपूर्ण मूल्यमापन करण्यात येत आहे. त्यासाठी शासकीय पातळीवर विविध तज्ज्ञांच्या सहाय्याने उपक्रमाची परिणामकारकता तपासली. गुणवत्ता विकासासाठी हे अत्यंत मूलभूत तत्त्व आहे.

या दोन तत्त्वांवर प्रस्तुत अभियान आधारित होते. या तत्त्वांचा विद्यार्थ्यांच्या गुणवत्तेसाठी कोणता फायदा झाला, शिक्षकांच्या गुणवत्तेत कोणता फरक पडला आणि समाजाच्या शिक्षणातील सहभागासाठी कोणता फायदा झाला याचा अभ्यास प्रस्तुत संशोधनात केला आहे.

संशोधन पध्दती व तंत्रे :

सदर संशोधनासाठी संशोधकाने प्राथमिक स्त्रोतामधील मुलाखत अनुसूचीचा तसेच दुय्यम स्त्रोतामधील सरकारी दस्तऐवज व प्रकाशित सामुग्री तसेच इंटरनेटवरील विविध संकेतस्थळांचा उपयोग केला.

तथ्य निर्वचन आणि निष्कर्ष:

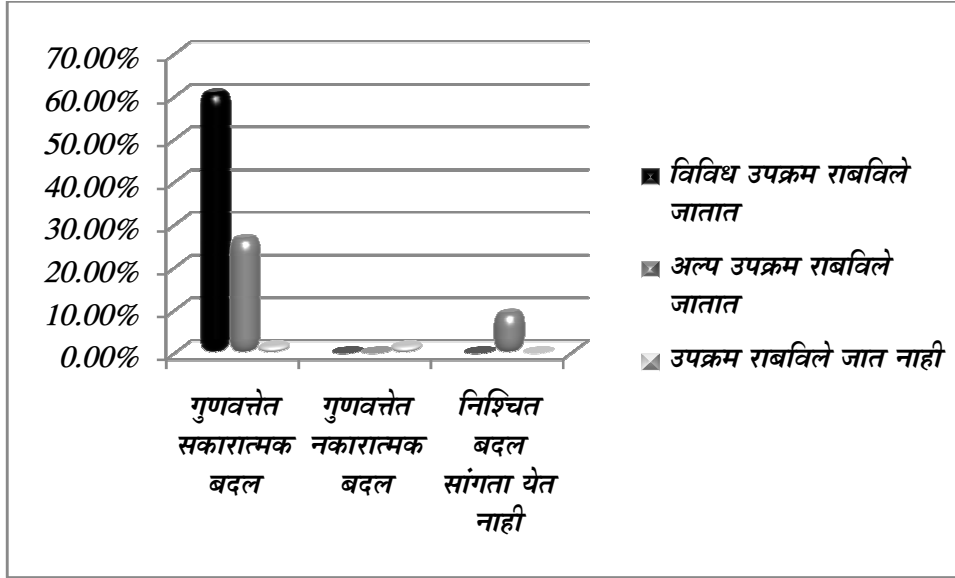
मुख्याध्यापक, शिक्षणतज्ज्ञ, विषयतज्ज्ञ, शासकीय अधिकारी, व केंद्रप्रमुखांचे योजनेविषयीचे मत

सकारात्मक मत	नकारात्मक मत
1. दर्जेदार शिक्षण मिळाले.	1. कामाचा अतिरिक्त ताण वाढला.
2. गुणवत्तापूर्ण सर्वकष मूल्यमापन झाले.	2. कागदोपत्री काममोठ्याप्रमाणात वाढले.
3. स्थगन, गळती कमी झाली.	3. नियोजन करणे अवघड झाले. शाळा स्तरावर नियोजनाचा अभाव.
4. पट नोंदणी वाढली.	4. काही उपक्रम वेळखाऊ व अतिखर्चिक होते. उदा. शाळा बांधकाम
5. शाळाबाह्य मुले शिक्षणाच्या प्रवाहात आली.	5. काही उपक्रमांच्या बाबतीत त्रुटी राहून गेल्या. उदा. पर्यायी शिक्षण, संशोधन व मूल्यमापन, प्रसार माध्यमे व लोकप्रतिनिधींचा सहभाग व विद्यार्थीलाभाच्या शासकीय योजना. इ.
6. अध्ययन अध्यापन अनुदान मिळाले.	6. सर्व शिक्षण मोहीमेमुळे गुणवत्ता वाढीचा वेग निश्चित वाढला आहे परंतु समाजाचा सहभाग पाहिजे त्या प्रमाणात न मिळाल्याने अपेक्षित वेग साध्य झाला नाही.
7. शिक्षक प्रशिक्षणाचा फायदा झाला.	
8. महत्त्वाच्या शैक्षणिक कामासाठी पुरेसा निधी मिळाला.	
9. कृतीसंशोधनासारखे संशोधन प्रकल्प हाती घेतले.	
10. अपंग विद्यार्थ्यांना चांगले सहकार्य मिळाले.	
11. ही मोहीम 70 ते 80 टक्के यशस्वी झाली.	

सर्व शिक्षाअभियानांतर्गत विविध उपक्रम आणि विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण गुणवत्तेतील बदल दर्शवणारी सारणी

सर्व शिक्षाअभियानांतर्गत विविध उपक्रमांबाबत माहिती		विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण गुणवत्तेतील बदल			एकुण
		सकारात्मक	नकारात्मक	निश्चित बदल सांगता येत नाही	
विविध उपक्रम राबविले जातात	Count	73	0	0	73
	Exp. count	65.1	1.2	6.7	73.0
	% of total	60.8%	.0%	.0%	60.8%
अल्प उपक्रम राबविले जातात	Count	32	0	11	43
	Exp. count	38.3	.7	3.9	43.0
	% of total	26.7%	.0%	9.2%	35.8%
उपक्रम राबविले जात नाही	Count	2	2	0	4
	Exp. count	3.6	.1	.4	4.0
	% of total	1.7%	1.7%	.0%	3.3%
एकुण	Count	107	2	11	120
	Exp. count	107.0	2.0	11.0	120.0
	% of total	89.2%	1.7%	9.2%	100.0%

($\chi^2 = 80.396$, $df = 4$, C.C. = 0.633, $N = 120$, $P < 0.05$)

उपर निर्दिष्ट सारणीत स्वतंत्र चलामध्ये सर्व शिक्षा अभियानांतर्गत विविध उपक्रमांबाबत माहिती दर्शविली असून त्यामध्ये विविध उपक्रम राबविले जातात, अल्प उपक्रम राबविले जातात, उपक्रम राबविले जात नाही असे तीन पर्याय दिलेले आहेत तर अवलंबित चला मध्ये विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण गुणवत्तेतील बदलाबाबत सकारात्मक, नकारात्मक, निश्चित बदल, सांगता येत नाही असे तीन पर्याय दिले आहेत.

सर्व शिक्षा अभियानांतर्गत विविध उपक्रम राबविले जातात असे मत नोंदविणाऱ्या शिक्षकांचे प्रमाण 60.8 प्रतिशत आहे. सर्व शिक्षा अभियानांतर्गत राबविलेल्या विविध उपक्रमांमुळे विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण गुणवत्तेत सकारात्मक बदल झाला असे मत नोंदविणाऱ्या शिक्षकांचे प्रमाण 60.8 प्रतिशत आहे. सर्व शिक्षा अभियानांतर्गत राबविलेल्या विविध उपक्रमांमुळे विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण गुणवत्तेत नकारात्मक बदल झाला व निश्चित कोणता बदल झाला हे सांगता येत नाही मत नोंदविणारा एकही शिक्षक नाही.

सर्व शिक्षा अभियानांतर्गत अल्प उपक्रम राबविले जातात असे मत नोंदविणाऱ्या शिक्षकांचे प्रमाण 35.8 प्रतिशत आहे. सर्व शिक्षा अभियानांतर्गत राबविलेल्या विविध उपक्रमांमुळे विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण गुणवत्तेत सकारात्मक बदल झाला असे मत नोंदविणाऱ्या शिक्षकांचे प्रमाण 26.7 प्रतिशत आहे. सर्व शिक्षा अभियानांतर्गत राबविलेल्या विविध उपक्रमांमुळे विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण गुणवत्तेत निश्चित कोणता बदल झाला हे सांगता येत नाही असे मत नोंदविणाऱ्या शिक्षकांचे प्रमाण 9.2 प्रतिशत आहे. सर्व शिक्षा अभियानांतर्गत राबविलेल्या विविध उपक्रमांमुळे विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण गुणवत्तेत नकारात्मक बदल झाला असे मत नोंदविणारा एकही शिक्षक नाही.

सर्व शिक्षा अभियानांतर्गत उपक्रम राबविले जात नाही असे मत नोंदविणाऱ्या शिक्षकांचे प्रमाण 3.3 प्रतिशत आहे. सर्व शिक्षा अभियानांतर्गत राबविलेल्या विविध उपक्रमांमुळे विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण गुणवत्तेत सकारात्मक बदल झाला असे मत नोंदविणाऱ्या शिक्षकांचे प्रमाण 1.7 प्रतिशत आहे. सर्व शिक्षा अभियानांतर्गत राबविलेल्या विविध उपक्रमांमुळे विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण गुणवत्तेत नकारात्मक बदल झाला मत नोंदविणाऱ्या शिक्षकांचे प्रमाण 1.7 प्रतिशत आहे. सर्व शिक्षा अभियानांतर्गत राबविलेल्या विविध उपक्रमांमुळे विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण गुणवत्तेत निश्चित कोणता बदल झाला हे सांगता येत नाही असे मत नोंदविणारा एकही शिक्षक नाही.

यावरून असे निर्देशनास येते की, सर्व शिक्षा अभियानांतर्गत विविध उपक्रम राबविले जातात मत नोंदविणाऱ्या शिक्षकांचे प्रमाणसर्वातअधिक (60.8 प्रतिशत) असून त्यामुळे बहुतांशी (89.2 प्रतिशत) विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण गुणवत्तेत सकारात्मक बदल झाला असे मत शिक्षकांचे आहे म्हणजेच ज्या प्रमाणात शाळेंमध्ये विविध उपक्रम राबविले जातात त्याचा सकारात्मक परिणाम विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण गुणवत्तेवर होतो. सर्व शिक्षा अभियानांतर्गत विविध उपक्रम आणि विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण गुणवत्तेतील बदल या दोहोंचा सहसंबंध धन स्वरूपाचा आहे.

($\chi^2 = 80.396$, $df = 4$, C.C. = 0.633, $N = 120$, $P < 0.05$)

सूचना / महत्त्वपूर्ण शिफारशी :

1. सर्व शिक्षा अभियान प्राथमिक स्तरावरती उपयुक्त व परिणामकारक झाल्यामुळे हे अभियान कायमस्वरूपी राबविले जावे.
2. शालेय गुणवत्ता विकास योजनांच्या परिणामकारक अंमल बजावणीसाठी शिक्षक व प्रशासकीय घटक यांच्यात योग्य समन्वय व सहकार्य असावे.
3. गुणवत्तापूर्ण व दर्जेदार शिक्षणासाठी ग्रामशिक्षण समिती व शिक्षक -माता- पालक संघयाच्या माध्यमातून समाजाचा जास्तीत जास्त सहभाग घेतला जावा.
4. गुणवत्ता विकास कार्यक्रमाच्या अंमल बजावणीसाठी शिक्षकांनी आपल्या पूर्ण क्षमतेने योगदान देऊन स्वतःपासून समाजापर्यंत गुणवत्ता वाढीसाठी पोषक वातावरण निर्माण करावे.
5. अशाच प्रकारचे अभियान माध्यमिक स्तरावर देखील राबवावे.

संदर्भ :

भोसले, रमा.आणि डोणे, उज्ज्वला, (2009). *शिक्षणातील बदलते विचारप्रवाह*, फडके प्रकाशन

दर्जेदार शिक्षणाच्या नव्या दिशा, (1993). पुणे : महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद.

प्राथमिक शाळा मुख्याध्यापकांचे प्रशिक्षण, (2007), मुख्याध्यापक मार्गदर्शिका, (SCERT)

सर्व शिक्षण मोहीम (2006), हस्तपुस्तिका, प्राथमिक शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणाचा कार्यक्रम, (SCERT), पुणे - 30 .

शिंदे, विष्णू (2005) ' सार्वत्रिक शिक्षण मोहिमेतील फलश्रुती '.

www.teachermagazine.org

www.mhrd.gov.in

www.jceps.com

www.educationtoday.com

www.google.com